

JAROSLAV MARYÁŠ

ZÁKLADNÍ RYSY ROZMÍSTĚNÍ OBČANSKÉ VYBAVENOSTI V ČSSR

J. Maryáš: *Fundamental Features of Location of Service Centres in Czechoslovakia*. Sborník ČSGS, 93, 3, p. 199—209 (1988). — The paper treats of the location of representative service centres, such as schools, health service institutions, local-authority services and retail business. Also the development of some coefficients and capacities in 1970—1983 is described.

Komplex zařízení občanské vybavenosti uspokojuje potřeby obyvatelstva v hmotné, kulturní i sociální oblasti. Zahrnuje širokou škálu hierarchicky členěných zařízení od zařízení lokálního až sublokálního významu jako jsou např. mateřské školy, lidové knihovny a prodejny smíšeného zboží, až po zařízení celorepublikové resp. celostátní působnosti jako některé fakulty vysokých škol, vybraná kulturní zařízení a specializovaná zdravotnická zařízení.

Problematicke rozmístění zařízení občanské vybavenosti byla dosud v geografické literatuře věnována velmi malá pozornost. Příspěvek se proto snaží poskytnout prvotní faktografickou orientaci v nejdůležitějších oblastech občanské vybavenosti, a to ve školství, zdravotnictví, komunálních službách a maloobchodě. Pro celkové hodnocení občanské vybavenosti a vývoje v letech 1970—1983 byly použity údaje ze statistických ročenek ČSSR, krajských statistických ročenek a Historické ročenky ČSSR. Pro podrobnější regionální srovnání, jakož i pro hodnocení úrovně vybavenosti středisek osídlení bylo použito údajů ze sčítání občanské vybavenosti z roku 1981.

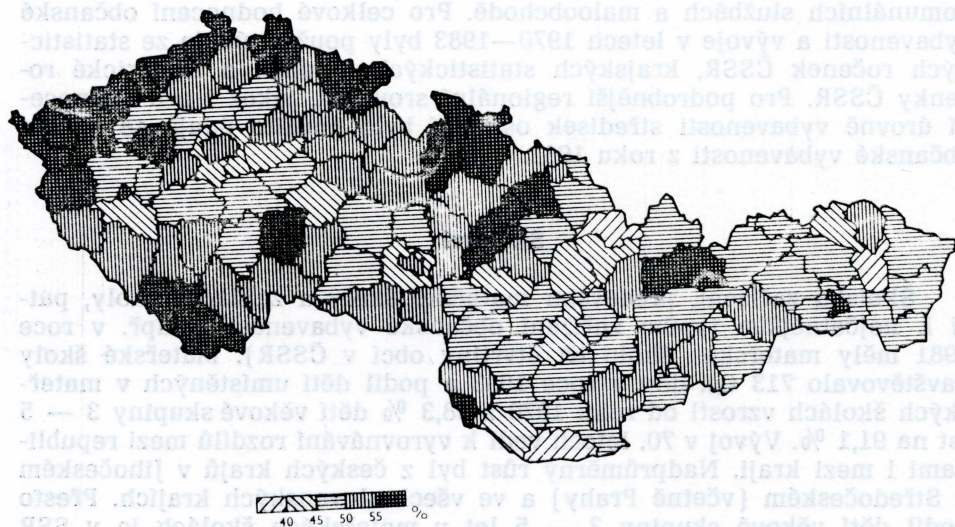
Školství

Školská zařízení, především mateřské školy a základní školy, patří k nejčetnějším typům zařízení občanské vybavenosti (např. v roce 1981 měly mateřskou školu tři čtvrtiny obcí v ČSSR). Mateřské školy navštěvovalo 713 tis. dětí v roce 1983 a podíl dětí umístěných v mateřských školách vzrostl od roku 1970 z 58,3 % dětí věkové skupiny 3 — 5 let na 91,1 %. Vývoj v 70. letech vedl k vyrovnávání rozdílů mezi republikami i mezi kraji. Nadprůměrný růst byl z českých krajů v Jihočeském a Středočeském (včetně Prahy) a ve všech slovenských krajích. Přesto podíl dětí věkové skupiny 3 — 5 let v mateřských školách je v SSR stále nižší než v ČSR (86,1 % proti 93,9 %).

K zařízením pro děti předškolního věku patří dále jesle (organizačně jsou v resortu zdravotnictví), které navštěvovalo 121 tis. dětí v roce 1983. Jesle jsou soustředěny především ve městech a v letech 1970—1983 vzrostl podíl dětí v nich umístěných z 11,7 % na 17,8 % dětí věkové skupiny 0—2 let. Výraznější nárůst míst v jeslích v 70. letech ve slovenských krajích vedl k vyrovnání možností umístění dětí do jeslí v obou republikách.

Podrobnější regionální pohled na problematiku občanské vybavenosti je možný pouze při použití údajů ze sčítání občanské vybavenosti v roce 1981. Pro hodnocení úrovně vybavenosti je vhodnější používat ukazatele o podílu dětí v mateřských školách a jeslích z úhrnu věkové skupiny 0—5 let (v roce 1981 byl tento podíl 50,4 %), protože mateřské školy, především na venkově, mají často i jeselní třídu. Průměrné hodnoty obou republik se od sebe příliš nelišily, regionální rozdíly však byly větší: téměř tři čtvrtiny okresů v SSR a jedna třetina okresů v ČSR nedosahovaly celostátního průměru. Nad průměrem byl tento ukazatel ve všech městských okresech, v pohraničních okresech ČSR, ve východních Čechách, na střední Moravě a středním Slovensku. Nejnižších hodnot dosahovaly okresy Čadca (25,8 %), Komárno (34,1%) a Vranov n. T. (38,7 %), naproti tomu v okresech Prachatice, Košice-město a Karlovy Vary bylo více než 60 % dětí předškolního věku v jeslích a mateřských školách.

Základní školy v roce 1983 navštěvovalo 1 992 tis. žáků a úplné základní školy byly téměř v jedné čtvrtině obcí ČSSR (téměř každá obec s 2 tis. a více obyvateli měla úplnou základní školu). Počet žáků je vzhledem k povinné školní docházce zcela závislý na věkové struktuře obyvatelstva [poválečné maximum bylo již v roce 1961], takže absolutní údaje nám nemohou poskytnout dostatečný obraz o úrovni vybavenosti. V ČSSR probíhá od 50. let proces koncentrace žáků do škol — např. v roce 1983 bylo 6 445 škol, zatímco v roce 1970 ještě 10 831 sko-

Obr. 1. — Podíl dětí v jeslích a mateřských školách z úhrnu dětí ve věku 0—5 let.

la. Problémem stále zůstává směnnost žáků. V roce 1983 směnovalo v ČSSR 68 tis. žáků, což bylo 3,4 % žáků základních škol. Směnnost žáků má klesající tendenci a od roku 1975 klesla na polovinu (v roce 1975 směnovalo ještě 122 tis., tj. 6,5 % žáků). Zatím jsou však značné rozdíly v úrovni směnnosti žáků mezi ČSR a SSR. V ČSR směnovalo v roce 1983 pouze 17 tis. žáků (1,3 % žáků základních škol) a v 46 okresech nebyla žádná škola s druhou směnou. Nejlepší situace byla v Západočeském kraji, kde nsměnovala žádná škola, v Severočeském kraji, kde byla druhá směna pouze v okrese Česká Lípa a v Jihočeském kraji s druhou směnou jen v okresech Prachatice a Tábor. Naproti tomu na Slovensku směnovalo 51 tis. žáků (7,4 % žáků základních škol) a bez druhé směny byly pouze okresy Levice a Rožňava, zatímco v devíti okresech především Středoslovenského a Východoslovenského kraje byla směnnost vyšší než 10 %.

Na vysoké úrovni je v ČSSR učňovské školství. V roce 1983 studovalo 424 tis. učňů na 905 středních odborných a odborných učilištích. V tomtéž roce bylo přijato do učebních oborů 60,3 % absolventů základních škol, i když v roce 1970 to bylo pouze 50,7 % absolventů. Vývoj v 70. letech vedl k vyrovnání rozdílů mezi republikami. Zatímco v roce 1970 bylo přijato do učebních oborů v ČSR 54,4 % absolventů základních škol a na Slovensku pouze 44,8 %, v roce 1983 byl již poměr absolventů přijatých do učebních oborů v obou republikách na stejné úrovni. Učňovské školství je situováno převážně ve městech (v roce 1981 tři čtvrtiny obcí s učilištěm byla města), venkovské obce s učilištěm byly absolutně i relativně četnější v ČSR. Téměř dvě třetiny učňů byly soustředěny v okresních a krajských městech (včetně Prahy a Bratislavy), z nichž pouze tři (Český Krumlov, Prachatice a Most) neměla učiliště.

Na středních školách v roce 1983 studovalo 466 tis. žáků, z toho 373 tis. v denním studiu. Podíl absolventů základních škol přijatých na střední školy v letech 1970—1983 v podstatě stagnoval (34,6 % v roce 1970, resp. 37,3 % v roce 1983), větší rozdíly ve vývoji byly mezi oběma republikami. Zatímco v roce 1970 byl podíl absolventů základních škol přijatých na střední školy v SSR 39,5 % a v ČSR jen 31,7 %, v roce 1983 byly analogické podíly v obou republikách prakticky totožné s celostátním průměrem. V letech 1970—1983 se změnila i struktura žáků středních škol. Vzrostl podíl žáků denního studia na gymnáziích, a to především v českých zemích (největší přírůstky byly v českých krajích kromě Středočeského a Prahy a v Severomoravském kraji). V roce 1970 se podíleli žáci gymnázií 31,7 % na počtu žáků středních škol, ale v roce 1983 již 38,5 %. Střední školy byly v roce 1981 v 312 obcích a kromě výjimek byly ve městech. Více než 60 % měst ČSSR mělo střední školu, v tom byla všechna okresní a krajská města, prakticky všechna ostatní střediska obvodního významu a čtvrtina městských středisek místního významu. Nejčastějším typem školy byla gymnázia — vyskytovala se v 267 obcích (86 % obcí se střední školou), z toho však téměř v jedné třetině obcí byla jediným druhem střední školy.

Na vysokých školách studovalo v roce 1984 174 tis. studentů, z toho 145 tis. v denním studiu. Z absolventů středních škol pokračuje na vysokých školách zhruba jedna třetina a tento poměr se od roku 1970 téměř nezměnil. Významnější změny nastaly ve struktuře studentů vysokých škol. Vzrostl podíl studentů na vysokých školách technického

směru (denní studium) z 36,2 % v roce 1970 na 46,0 % v roce 1984 a poklesl podíl studentů škol univerzitního směru. Tento trend byl výraznější na Slovensku, kde vzrostl podíl studentů technických vysokých škol z 32,6 % na 49,0 % (v ČSR byly analogické údaje 38,5 % a 44,4 %) a u studentů škol univerzitního typu byl zaznamenán dokonce absolutní pokles. Sídlem fakult vysokých škol bylo 20 měst, všechna krajská a bývalá (do roku 1960) krajská města kromě Karlových Varů a Jihlavy a dále Martin, Zvolen a Trnava.

Zdravotnictví

Zdravotnická řízení představují širokou škálu hierarchicky členěných zařízení počínaje ambulantními zařízeními na lokální až sublokální úrovni až po specializované kliniky vyskytující se v našich velkoměstech. V roce 1983 zajišťovalo zdravotnickou péči 47,7 tis. lékařů a na 1 lékaře připadalo 287 obyvatel. Počet lékařů vzrostl od roku 1970 o polovinu, na Slovensku však téměř o tři čtvrtiny, takže rozdíly mezi ČSR a SSR (464 obyvatel na 1 lékaře v SSR, resp. 419 obyvatel na 1 lékaře v ČSR v roce 1970) byly vyrovnány. Regionální rozdíly jsou však stále velké. Enormní soustředění lékařských míst do Prahy a Bratislavy způsobuje, že všechny kraje ČSSR, kromě Východoslovenského, nedosahují průměru ČSSR. Nejhorší situace pak byla v Severočeském, Východočeském a Jihočeském kraji.

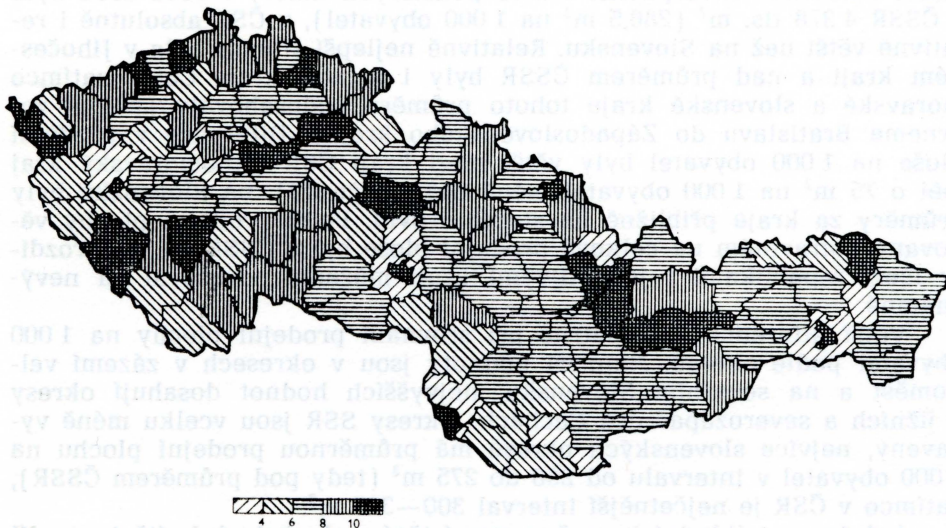
Základní lékařská péče je poskytována v síti obvodních zdravotních středisek a lékařských stanic pokrývajících celé území. V roce 1983 bylo v naší republice 2 961 obvodní zdravotní středisko s 8 952 lékařskými místy a 2 358 lékařských stanic s 1 580 lékařskými místy. Od roku 1970 vzrostl počet lékařských míst v těchto zařízeních o více než polovinu (v ČSR o 44,7 %, v SSR o 68,9 %). Obvodní zdravotní střediska se vyskytují prakticky ve všech městech ČSSR a téměř 84 % venkovských středisek místního významu. Zatím ještě existují rozdíly mezi ČSR a SSR. V roce 1981 byla obvodní zdravotní střediska v 78,3 % venkovských středisek na Slovensku a v 88,1 % venkovských středisek v ČSR (nejlepší situace byla v Západočeském kraji, kde pouze jedno venkovské středisko místního významu nemělo obvodní zdravotní středisko).

Na obvodní zdravotní středisko navazují polikliniky, kterých bylo v roce 1983 442 se 17,6 tis. lékařskými místy. Síť poliklinik je v podstatě již od roku 1970 stabilizována, počet lékařských míst však vzrostl o polovinu. Polikliniky (včetně poliklinických částí nemocnic) jsou v převážné většině (96 %) středisek oblastního významu a ještě jedna čtvrtina městských středisek místního významu má toto zařízení, na Slovensku relativně častěji než v ČSR.

V roce 1983 bylo v ČSR 121 tis. lůžek v nemocnicích. Od roku 1970 se jejich počet zvýšil o 7 tis., v přepočtu na 1 000 obyvatel však zůstal na stejné úrovni (8,0 lůžek v roce 1970, resp. 7,9 lůžek v roce 1983). Vývoj v obou republikách byl rozdílný; na Slovensku vzrostl počet lůžek absolutně i v přepočtu na 1 000 obyvatel, zatímco v ČSR byl zaznamenán dokonce absolutní pokles. Přes pozitivní vývoj v posledním desetiletí nedosahoval ještě v roce 1983 průměrný počet lůžek na 1 000 obyvatel na Slovensku úroveň ČSR (7,4 lůžek v SSR, resp. 8,1 v ČSR). Nejnižší hodnoty byly v Západoslovenském kraji (včetně Bratislavy), Středoslo-

venském a Jihomoravském kraji a relativně nejlepší situace byla v Severočeském, Východočeském a Severomoravském kraji.

V roce 1981 byly nemocnice v 259 obcích všech okresů (kromě okresu Plzeň-sever). Téměř 99 % všech lůžek bylo soustředěno ve městech, z toho polovina byla v okresních a dalších 30 % v krajských městech (včetně Prahy a Bratislavy). Skupina okresních měst dosahovala i nejvyššího počtu lůžek na 1 000 obyvatel, šest okresních měst však nemocnici nemělo (Tachov, Blansko, Břeclav, Žďár nad Sázavou, Senica a Prievidza).

Obr. 2 — Počet lůžek v nemocnicích na 1 000 obyvatel.

Sít lůžkových zařízení doplňovaly léčebny TBC a respiračních nemocí s 5 tis. lůžky, psychiatrické léčebny se 17 tisíci lůžky a lázeňské léčebny s 35 tisíci lůžky (vše v roce 1983). Kromě psychiatrických léčen má většina těchto zařízení celostátní působnost, takže není vhodné hodnotit jejich vývoj a umístění z regionálního hlediska. Počet lůžek v lázeňských léčebnách vzrostl v letech 1970—1983 o čtvrtinu, v léčebnách TBC a respiračních nemocí poklesl počet lůžek od roku 1970 o 3,4 tis. vzhledem k poklesu pacientů onemocnělých těmito chorobami (např. počet hlášených případů TBC poklesl v tomto období o polovinu). Počet lůžek v psychiatrických léčebnách stagnoval, v ČSR mírně poklesl, ale na Slovensku vzrostl o více než čtvrtinu proti roku 1970. Přesto je dosud 80 % lůžkové kapacity psychiatrických léčen v českých zemích.

Maloobchod

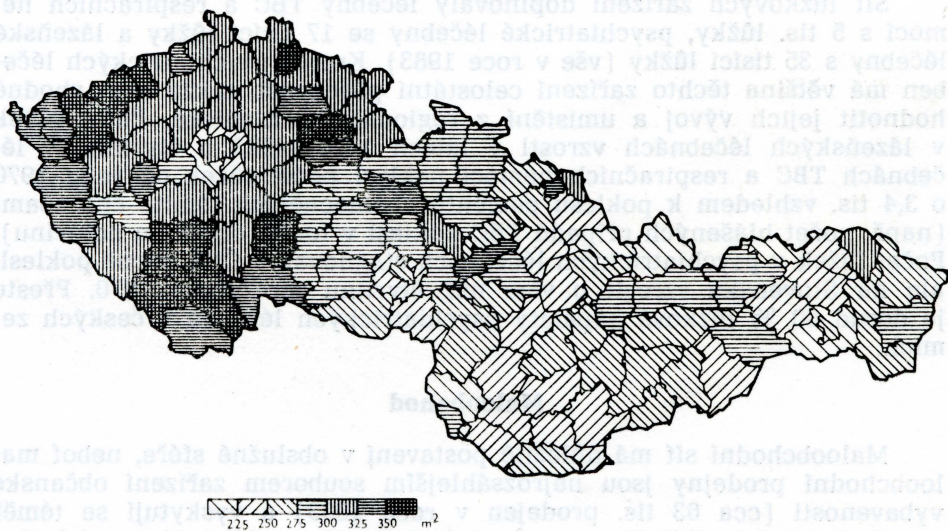
Maloobchodní síť má důležité postavení v obslužné sféře, neboť maloobchodní prodejny jsou nejrozsaáhlejším souborem zařízení občanské vybavenosti (cca 63 tis. prodejen v roce 1983) a vyskytují se téměř ve všech obcích. Důležitost maloobchodní sítě je dále dána také tím, že se v ní realizují dvě třetiny peněžních příjmů obyvatelstva ČSSR.

V 70. letech pokračovala přestavba maloobchodní sítě. Např. v letech 1975—1983 se počet malých prodejen s prodejní plochou do 40 m² snížil téměř o jednu třetinu, počet prodejen s prodejní plochou nad 150 m² však vzrostl o 59 %. Rozšiřují se především obchodní domy a nákupní střediska, jejichž počet vzrostl v uvedeném období téměř na dvojnásobek. Pro české země je charakteristický pokles počtu zařízení (při růstu prodejní plochy) v celém poválečném období, zatímco na Slovensku dosud roste i absolutní počet maloobchodních zařízení.

Celková prodejní plocha maloobchodních prodejen (bez prodejen paliv, stavebnin a čerpacích stanic pohonných hmot) v roce 1981 byla v ČSSR 4 378 tis. m² (286,5 m² na 1 000 obyvatel), v ČSR absolutně i relativně větší než na Slovensku. Relativně nejlepší situace byla v Jihočeském kraji a nad průměrem ČSSR byly i ostatní kraje Čech, zatímco moravské a slovenské kraje tohoto průměru nedosahovaly (pokud zahrneme Bratislavu do Západoslovenského kraje). Diference v prodejní ploše na 1 000 obyvatel byly větší mezi kraji ČSR (Jihomoravský kraj měl o 75 m² na 1 000 obyvatel méně než Jihočeský), na Slovensku byly průměry za kraje přibližně na stejné úrovni. Podíl prodejní plochy věnované potravinám na celkové prodejní ploše byl v ČSSR 49 % a rozdíly mezi republikami i jednotlivými kraji můžeme považovat za nevýznamné.

Větší diference jsou patrné při srovnání prodejní plochy na 1 000 obyvatel podle okresů. Nejnižší hodnoty jsou v okresech v zázemí velkoměst a na severním Slovensku, nejvyšších hodnot dosahují okresy v jižních a severozápadních Čechách. Okresy SSR jsou vcelku méně vybaveny, nejvíce slovenských okresů má průměrnou prodejní plochu na 1 000 obyvatel v intervalu od 250 do 275 m² (tedy pod průměrem ČSSR), zatímco v ČSR je nejčtenější interval 300—325 m².

Jedním ze základních rysů v rozmístění maloobchodní sítě je rozdíl mezi městem a venkovem. Tento rozdíl je způsoben především koncen-

Obr. 3 — Prodejní plocha na 1 000 obyvatel.

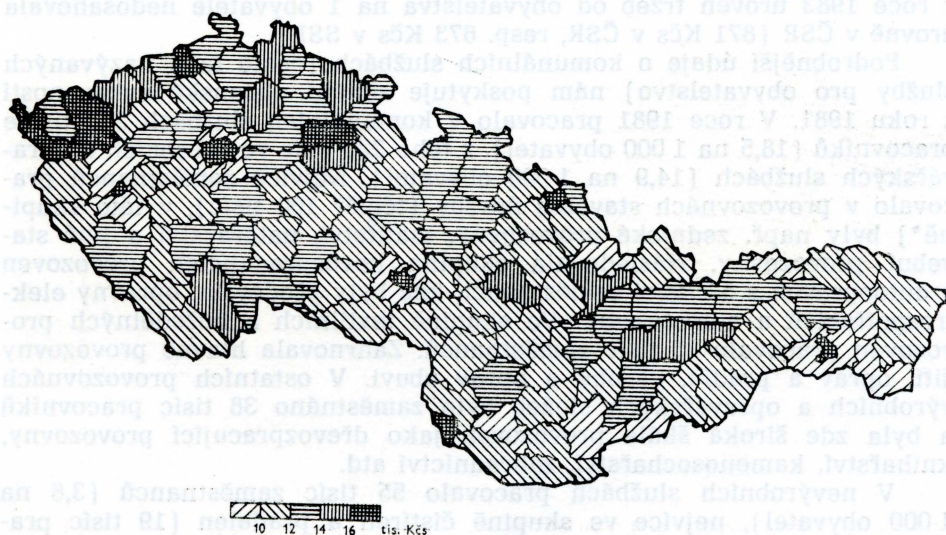
traci prodejen nepotravinářského zboží do měst, neboť prodejní plocha pro potraviny na 1 000 obyvatel byla v roce 1981 ve městech i na venkově zhruba na stejné úrovni (144,5 m² ve městech, resp. 134,1 m² v ostatních obcích), i když regionální rozdíly byly významné.

Průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel ve městech ČSSR v roce 1981 byla 334,6 m² a průměry obou republik byly téměř totožné. Relativně největší prodejní plochu měla města východního Slovenska, z měst nad 50 tisíc obyvatel pak Chomutov a Karlovy Vary, relativně nejmenší prodejní plochu měla města severovýchodní Moravy a dále Brno, Košice a Bratislava.

Maloobchodní prodejny se vyskytují téměř ve všech obcích (98 % venkovských obcí má prodejnu), ale dvě třetiny obcí mají prodejní plochu do 200 m² a polovina pouze do 100 m². Průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel v neměstských obcích byla 208,9 m² a větší průměrnou prodejní plochu měla v ČSR polovina neměstských obcí, ale na Slovensku pouze jedna čtvrtina těchto obcí. Na rozdíl od měst jsou venkovské obce na Slovensku mnohem méně vybaveny než v ČSR a jen ve třech okresech (Komárno, Žiar nad Hronom a Rožňava) byla průměrná prodejní plocha na 1 000 obyvatel vyšší než je celostátní průměr za venkovské obce. Nejnižších hodnot dosahují okresy na východním Slovensku, kde jsou i největší rozdíly mezi vybaveností měst a venkove v rámci celé ČSSR. V ČSR byly nejnižší hodnoty v okresech jihovýchodní Moravy a relativně nejlépe byly vybaveny pohraniční okresy jižních a západních Čech.

Maloobchodní obrat byl v roce 1981 celkem 199 072 mil. Kčs (13 026 na 1 obyvatele). Z krajů byl nejvyšší maloobchodní obrat na 1 obyvatele, pokud neuvažujeme Prahu a Bratislavu, v Severočeském kraji a nad průměrem ČSSR byly ještě Západočeský a Východočeský kraj. V ostatních krajích byl tento ukazatel pod průměrem ČSSR.

Z okresů byl nejnižší maloobchodní obrat na 1 obyvatele v příměst-

Obr. 4 — Maloobchodní obrat na 1 obyvatele.

ských okresech a v některých zemědělských okresech Slovenska. Nejvyšších hodnot dosahovaly naopak městské okresy, okresy s krajskými městy a okresy s našimi nejvýznamějšími lázněmi (Karlovy Vary a Cheb).

Maloobchodní obrat je ještě více koncentrován do měst než prodejní plocha (města se podílejí 72,1 % na prodejní ploše a 81,4 % na maloobchodním obratu ČSSR). Průměrný maloobchodní obrat na 1 obyvatele je ve městech ČSR dvakrát vyšší než v ostatních obcích, na Slovensku dokonce třikrát vyšší. Ve venkovských obcích ČSR je tedy vyšší saturace v místě bydliště, proto také průměrný maloobchodní obrat na 1 obyvatele je ve městech ČSR nižší než ve slovenských městech. Třetina měst v českých zemích a čtvrtina na Slovensku nedosahovala v maloobchodním obratu na 1 obyvatele průměru ČSSR. Jsou to jednak města s nižší vybaveností, jednak (hlavně v ČSR) menší města, která administrativně připojila převážnou část svého obslužného zázemí.

Převážná část venkovských obcí má nízký maloobchodní obrat, a to jak absolutně, tak i v přepočtu na 1 obyvatele (pouze čtvrtina neměstských obcí v ČSR a 15 % na Slovensku měla tento ukazatel vyšší než byla polovina celostátního průměru). Poněkud vyšších hodnot dosahovala venkovská střediska místního významu (především v českých zemích) a mimořádně vysoký maloobchodní obrat na 1 obyvatele měly obce s lázeňskou a rekreační funkcí.

Komunální služby

Důležitou roli při uspokojování potřeb obyvatelstva má oblast komunálních služeb. Tyto služby jsou poskytovány podniky místní výroby a služeb, výrobními družstvy a drobnými provozovnami národních výborů. Od roku 1970 vzrostly tržby od obyvatelstva na 1 obyvatele o polovinu (z 524 Kčs na 806 Kčs v roce 1983). Na Slovensku byl růst vyšší než je celostátní průměr (nárůst proti roku 1970 o 68,3 %), přesto však v roce 1983 úroveň tržeb od obyvatelstva na 1 obyvatele nedosahovala úrovně v ČSR (871 Kčs v ČSR, resp. 673 Kčs v SSR).

Podrobnější údaje o komunálních službách (často také nazývaných služby pro obyvatelstvo) nám poskytuje sčítání občanské vybavenosti z roku 1981. V roce 1981 pracovalo v komunálních službách 282 tisíce pracovníků (18,5 na 1 000 obyvatel), z toho 227 tisíc ve výrobních a opravářských službách (14,9 na 1 000 obyvatel). Nejvíce zaměstnanců pracovalo v provozovnách stavební údržby (téměř 100 tisíc), v této skupině*) byly např. zednické provozovny, malířství, natěračství a jiné stavební provozovny. Následovala skupina kovozpracujících provozoven a autoopraven s 58 tisíci zaměstnanci, kde byly především opravy elektrospotřebičů a autoopravy. Ve skupině textilních a kožedělných provozoven pracovalo 35 tisíc zaměstnanců. Zahrnovala hlavně provozovny šití, oprav a prádla, výroby a oprav obuvi. V ostatních provozovnách výrobních a opravářských služeb bylo zaměstnáno 38 tisíc pracovníků a byla zde široká škála provozoven jako dřevozpracující provozovny, knihařství, kamenosochařství, zahradnictví atd.

V nevýrobních službách pracovalo 55 tisíc zaměstnanců (3,6 na 1 000 obyvatel), nejvíce ve skupině čistíren a prádelen (19 tisíc pra-

*) Klasifikace komunálních služeb byla převzata z Atlasu obyvatelstva ČSSR.

covníků) a ve skupině osobních služeb (rovněž 19 tisíc pracovníků). Do skupiny čistíren a prádelen byly zařazeny i sběrný těchto zařízení a dále žehlírny a mandlovný, ve skupině osobních služeb byla především holičství a kadeřnictví. Nejmenší skupinou z hlediska zaměstnanosti byly cestovní kanceláře pouze s 3 tisíci zaměstnanců. V ostatních zařízeních nevýrobních služeb pracovalo 14 tisíc zaměstnanců. Zahrnovala fotografické provozovny, různé půjčovny, pohřební kanceláře a jiná zařízení nevýrobních služeb.

Nejvyšší zaměstnanost v nevýrobních službách absolutně i na 1 000 obyvatel byla ve Středočeském kraji (včetně Prahy) a nad průměrem ČSSR byly ještě Severočeský, Západočeský a Severomoravský kraj. Vzhledem k enormnímu soustředění zaměstnanců v nevýrobních službách do Prahy byly všechny ostatní kraje pod průměrnou republikovou hodnotou. Relativně nejnižší zaměstnanost pak byla v Jihočeském, Středoslovenském a Východoslovenském kraji. Ve výrobních a opravářských službách byla absolutně i relativně nejvyšší zaměstnanost v Jihomoravském kraji a nadprůměrných hodnot na 1 000 obyvatel dosahoval ještě Jihočeský, Východočeský a Západočeský kraj. Ostatní kraje byly podprůměrné s nejnižšími hodnotami ve slovenských krajích.

Pro komunální služby je typická koncentrace zařízení i zaměstnanců do měst. Bylo zde soustředěno 89,4 % pracovníků a zařízení komunálních služeb (jak nevýrobních, tak i výrobních a opravářských) byla ve všech městech ČSSR. Z ostatních obcí mělo 39 % provozovny komunálních služeb (nevýrobních služeb 35 %, výrobních a opravářských pouze 21 % obcí). Základní roli v síti komunálních služeb v ČSR mají okresní města. Pracovalo v nich absolutně i relativně (na 1 000 obyvatel) nejvíce zaměstnanců a zaměstnanost na 1 000 obyvatel patřila ve většině skupin komunálních služeb k nejvyšším. Velmi důležité je i postavení krajských měst a ostatních středisek obvodního významu. Krajská města měla absolutně nejvíce zaměstnanců v nevýrobních službách, a to ve skupinách osobních služeb, cestovních kanceláří a ostatních nevýrobních služeb. V ČSR měla relativně nejvíce zaměstnanců i ve skupině textilních a kožedělných služeb. Relativně slabá je však zaměstnanost ve stavební údržbě, kde jsou krajská města v ČSR pouze na průměru republiky, v SSR dokonce pod průměrem. Ostatní střediska obvodního významu dosahují vysoké zaměstnanosti na 1 000 obyvatel ve výrobních a opravářských službách, v ČSR nejvyšší ze všech měst, vzhledem k relativně vysoké zaměstnanosti ve stavební údržbě. Doplňující roli v síti komunálních služeb mají městská střediska místního významu s relativně vysokou zaměstnaností ve skupině ostatních výrobních a opravářských služeb, na Slovensku relativně nejvyšší ze všech měst, díky zaměstnanosti v dřevozpracujících provozovnách.

Dosud stále existují rozdíly ve vybavenosti mezi českými zeměmi a Slovenskem. Na 1 000 obyvatel pracovalo v ČSR 20,0 pracovníků v komunálních službách, ale na Slovensku jen 15,4 a ve všech hodnocených skupinách komunálních služeb kromě cestovních kanceláří byl počet pracovníků na 1 000 obyvatel v ČSR vyšší než na Slovensku. Tyto rozdíly jsou způsobeny hlavně menším vybavením slovenského venkova, protože ve městech obou republik byla relativní zaměstnanost v komunálních službách na přibližně stejné úrovni. Poměr počtu zaměstnanců na 1 000 obyvatel mezi městy a venkovem je v ČSR 4 : 1, kdežto analogický ukazatel na Slovensku je 8 : 1. Tento stav je způsoben jednak

vyšší urbanizací českých zemí, jednak slabou obslužnou vybaveností venkovských středisek místního významu na Slovensku. Zatímco v českých zemích venkovská střediska místního významu jsou často i středisky služeb pro své okolí, na Slovensku mnoho venkovských středisek místního významu tuto úlohu vzhledem ke své slabší vybavenosti nemůže plnit.

Tab. č. 1: Vybrané ukazatele maloobchodu a služeb podle krajů, republik a typu obce

Kraj, republika, typ obce	A	B	C	D	E
Hl. m. Praha a Středočeský	298,4	15,1	5,6	15,6	21,2
Jihočeský	348,4	12,7	3,2	16,4	19,6
Západočeský	335,5	13,6	3,9	15,9	19,8
Severočeský	330,1	13,7	3,9	13,8	17,7
Východočeský	313,7	13,1	3,5	16,4	19,9
Jihomoravský	273,4	12,4	3,4	19,1	22,5
Severomoravský	283,6	13,0	3,9	13,8	17,7
Hl. m. SSR Bratislava a Západoslov.	253,0	12,6	3,3	13,0	16,3
Středoslovenský	254,3	11,9	2,1	12,8	14,9
Východoslovenský	252,1	11,6	2,3	12,1	14,4
ČSR	302,6	13,5	4,1	15,9	20,0
města	336,0	16,8	5,6	21,4	27,0
ostatní obce	236,8	6,9	1,2	5,2	6,4
SSR	253,1	12,1	2,7	12,7	15,4
města	331,2	18,2	4,5	22,0	26,5
ostatní obce	168,7	5,5	0,7	2,7	3,4
ČSSR	286,5	13,0	3,6	14,9	18,5
města	334,6	17,2	5,3	21,5	26,8
ostatní obce	208,9	6,3	1,0	4,2	5,2

A — prodejní plocha na 1 000 obyvatel v m²

B — maloobchodní obrat na 1 obyvatele v tis. Kčs

C — počet pracovníků v nevýrobních službách na 1 000 obyvatel

D — počet pracovníků ve výrobních a opravářských službách na 1 000 obyvatel

E — počet pracovníků v komunálních službách celkem na 1 000 obyvatel

(Údaje převzaty ze sčítání občanské vybavenosti v roce 1981.)

Tab. č. 2: Vybrané ukazatele maloobchodu a služeb podle střediskovosti obcí

Kategorie obce	A	B	C	D	E
ČSR nestřediska	206,4	5,5	0,8	2,9	3,7
SMV	300,5	10,6	2,4	12,5	14,9
z toho města	322,3	12,5	3,1	17,4	20,5
ostatní	283,5	9,1	1,8	6,8	10,6
SOV	338,6	17,6	6,1	22,1	28,2
SSR nestřediska	147,2	4,5	0,5	1,4	1,9
SMV	235,9	8,9	1,4	8,0	9,4
z toho města	328,1	14,0	2,8	17,5	21,3
ostatní	200,7	6,9	1,0	4,4	5,4
SOV	330,7	18,9	4,8	22,8	27,6
ČSSR nestřediska	183,0	5,1	0,7	2,3	3,0
SMV	276,5	10,0	2,0	10,9	12,9
z toho města	323,9	12,9	3,0	17,5	20,5
ostatní	247,7	8,2	1,4	6,9	8,3
SOV	336,4	18,0	5,7	22,3	28,0

Závěr

Základním rysem rozmístění zařízení občanské vybavenosti je jejich koncentrace do měst a středisek osídlení. Výskyt, kapacita i využití těchto zařízení roste s velikostí obce a její funkcí v systému osídlení. Rozdíly mezi městy a venkovem jsou větší na Slovensku a venkovské obce v SSR jsou hůře vybaveny než v ČSR. V 70. letech dochází ke koncentraci do menšího počtu kapacitně větších a lépe vybavených zařízení, přičemž kapacitní ukazatele na 1 obyvatele resp. 1 000 obyvatel rostou (s výjimkou nemocnic, kde počet lůžek na 1 000 obyvatel stagnuje). Z regionálního pohledu dochází k vyrovnávání rozdílů mezi republikami i mezi kraji. Růst kapacit v SSR byl i v přepočtu na 1 obyvatele resp. 1 000 obyvatel podstatně vyšší než v ČSR a v některých ukazatelích (např. počet obyvatel na 1 lékaře, podíl dětí v jeslích a mateřských školách z úhrnu dětí věkové skupiny 0—5 let) již Slovensko dosahuje úrovně ČSR.

Uvedený příspěvek má ryze informační charakter a poskytuje pouze prvotní orientaci v dané problematice. Pro objektivnější poznání reality je dále nutné přejít od informačních přehledů ke komplexnějšímu hodnocení a zaměřit pozornost i na studium dynamických procesů v obslužné sféře.

Literatura:

1. Atlas obyvatelstva ČSSR. Brno, GGÚ ČSAV-FSÚ 1987.
2. Sčítání občanské vybavenosti obcí ČSSR 1981. Praha, FSÚ 1982 (pramenná data).

Summary

FUNDAMENTAL FEATURES OF LOCATION OF SERVICE CENTRES IN CZECHOSLOVAKIA

The basic feature of the location of service centres is their concentration in towns and population centres. The occurrence, capacity and utilization of these centres grows with the size of the community and its function in the settlement system. The differences between towns and non-town communities are greater in Slovakia where service-centres are of a poorer quality than in Bohemia. In the seventies public services were concentrated in modern larger service centres, better equipped and of greater capacity. The capacity coefficient per one inhabitant or 1 000 inhabitants has been constantly growing (with the exception of hospitals where the number of beds per 1 000 inhabitants remains unchanged). From the regional point of view, the differences between both republics and individual regions have been balanced. The growth of capacities in Slovakia per one or 1 000 inhabitants was quicker than in Bohemia. In some coefficients e. g. the number of patients per one physician, the number of children in nurseries and infant schools, Slovakia has already reached the same standard as Bohemia.

Fig. 1 — Proportion of children in nurseries and infant schools to the total number of children at the age of 0—5 years.

Fig. 2 — Number of beds in hospital per 1 000 inhabitants.

Fig. 3 — Shopping centre area per 1 000 inhabitants.

Fig. 4 — Retail turn-over per 1 inhabitant.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 29. 3. 1988.